

**«СОЦІАЛЬНА РОБОТА З РІЗНИМИ КАТЕГОРІЯМИ
НАСЕЛЕННЯ У ТЕРИТОРІАЛЬНІЙ ГРОМАДІ:
УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ ТА МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД»**

Колективна монографія

Тернопіль 2018

Колектив авторів:

Поліщук Н.М. – передмова.

Розділ 1. Попович А. М. – 1.1., Слозанська Г. І. – 1.2., Лещук Г. В. – 1.3.,
Горішна Н. М., – 1.4.

Розділ 2. Главацька О. Л. – 2.1., Бриндіков Ю. Л. – 2.2., Петришин Л. Й. – 2.3.

Розділ 3. Калаур С. М. – 3.1., Поліщук В. А., Пришляк О. Ю., Богуцька А. А. –
3.2., Олексюк Н. С. – 3.3., Логвиненко Т. О. – 3.4.

Рецензенти:

Буяк Б. Б., доктор філософських наук, професор, ректор Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка;

Мельничук І. М., доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки вищої школи та суспільних дисциплін Тернопільського державного медичного університету імені І. Я. Горбачевського;

Сайко Н. О., доктор педагогічних наук, доцент кафедри спеціальної освіти й соціальної роботи Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка

*Рекомендовано до друку Вченою радою Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
(протокол № 12 від 22. 05. 2018 р.).*

Соціальна робота з різними категоріями населення у територіальній громаді: українські реалії та міжнародний досвід: колективна монографія / В. Поліщук, Н. Горішна, Г. Слозанська та ін. – Тернопіль: «ЗапаПрінт» 2018. – 219 с.
ISBN 978-617-7521-13-5

Колективна монографія присвячена теоретичним і прикладним аспектам організації соціального захисту населення в умовах реформування місцевого самоврядування і децентралізації влади в Україні. Висвітлено актуальні питання надання соціальних послуг у територіальній громаді: впровадження інтегрованих соціальних служб, вдосконалення механізмів фінансування вирішення соціальних проблем громади, здійснення моніторингу та оцінювання соціальних програм і проєктів за участю громадськості. Розкрито етичні аспекти діяльності фахівців соціальної роботи та особливості надання соціальних послуг різним категоріям населення на місцевому рівні в Україні та за кордоном.

Монографія буде корисною для науковців та практиків у сферах соціальної роботи і місцевого самоврядування, керівників соціальних служб, викладачів, докторантів, аспірантів, слухачів магістерських і бакалаврських програм зі спеціальностей «Соціальна робота» та «Соціальне забезпечення».

УДК 364.6:316.66

ISBN 978-617-7521-13-5

9 786177 152113 5

© Колектив авторів, 2018

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
РОЗДІЛ 1. СОЦІАЛЬНА РОБОТА ЯК СКЛАДОВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ НА МІСЦЕВОМУ РІВНІ	
1.1. Формування інтегрованої системи соціальних послуг на рівні громади.....	7
1.2. Етичні аспекти роботи соціального працівника в територіальній громаді.....	27
1.3. Соціальний фандрейзинг як інструмент мобілізації ресурсів громади.....	48
1.4. Партисипативний підхід до моніторингу та оцінки соціальних проєктів на рівні громади: сутність, можливості і виклики.....	67
РОЗДІЛ 2. СОЦІАЛЬНА РОБОТА З РІЗНИМИ КАТЕГОРІЯМИ І ВІКОВИМИ ГРУПАМИ НАСЕЛЕННЯ У ТЕРИТОРІАЛЬНІЙ ГРОМАДІ	
2.1. Теоретико-сутнісна характеристика соціального супроводу людей похилого віку в умовах територіальної громади.....	87
2.2. Соціальна політика у сфері соціального захисту учасників антитерористичної операції та їх родин на місцевому рівні (приклад м. Хмельницького).....	105
2.3. Основні аспекти соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами у громаді.....	127
РОЗДІЛ 3. СОЦІАЛЬНА РОБОТА НА МІСЦЕВОМУ РІВНІ ЗА КОРДОНОМ: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ	
3.1. Міжнародний досвід налагодження соціального партнерства фахівцями соціальної сфери та можливості його використання у вітчизняній практиці розв'язання конфліктів.....	145
3.2. Залучення людей літнього віку до неформальної освіти: зарубіжний досвід.....	164
3.3. Соціальна підтримка військовослужбовців збройних сил як важливий напрям соціальної політики у США.....	182
3.4. Особливості соціальної роботи у Скандинавських країнах в умовах глобалізації.....	199

Розділ 2.

Соціальна робота з різними категоріями і віковими групами населення в територіальній громаді

2.1. Теоретико-сутнісна характеристика соціального супроводу людей похилого віку в умовах територіальної громади

Соціально-політичні та соціально-економічні зміни, які відбуваються сьогодні в Україні призвели до серйозних втрат, руйнування життєвих сил та життєвого простору абсолютної більшості населення старшого віку. Громадяни похилого віку, які зробили чималий внесок у розвиток економіки та культури нашої держави, стикнулися з проблемою бідності, матеріальних втрат. Більшість із них переживають складну морально-психологічну кризу, спричинену руйнуванням колишніх духовних цінностей, різким падінням їхнього соціального статусу, соціальної ролі в житті суспільства. Соціальне нездоров'я цієї категорії населення актуалізує завдання пошуку механізмів інтеграції людей похилого віку у сучасний соціум, їхньої адаптації до нових умов соціально-економічного та суспільного життя.

Головна відповідальність за надання соціальних послуг людям похилого віку в умовах територіальної громади покладається на відділення соціальних служб місцевих органів влади, муніципальні відділення служби соціального забезпечення, патронажні відділення, регіональні комісії охорони здоров'я та соціального забезпечення.

Аналіз робіт вітчизняних дослідників засвідчує, що спеціалісти різних галузей знань розглядають причини та наслідки старіння населення з погляду конкретної науки й лише інтегративний характер дає змогу дослідити цю проблему комплексно.

Тому професійна соціальна діяльність із населенням похилого віку в умовах ТГ набуває актуальності як із наукових, так і з практичних позицій. Оскільки, на думку науковців, успішне керівництво громадою полягає в тому, що воно:

- представляє інтереси різних мешканців (членів громади) та їхні прагнення до поліпшення якості життя;

- розвиває солідарність у громаді через підтримку та повагу до всього особливого й унікального;

- представляє таку перспективу громади, у якій різні групи можуть знайти в громаді сенс свого життя;

- визначає загальну політику та основні пріоритети для досягнення цілей громади;

- виконує роль контролювального та виховного чинника для всіх членів громади;

- виступає посередником між громадою та державними установами¹²¹.

У зв'язку з цим громада має взяти на себе відповідальність за створення людям похилого віку сприятливих умов для їх повноцінного функціонування й реалізації особистісного потенціалу, надання допомоги, здійснення соціального супроводу.

У науковій літературі соціальний супровід є формою соціальної підтримки та передбачає надання конкретній особі комплексу соціальних послуг. Він необхідний усім категоріям людей, які відчують труднощі в процесі своєї життєдіяльності, але водночас необхідно враховувати кризовість ситуації, екстремальність умов життя. Соціальний супровід повинен здійснюватися тільки з урахуванням результатів соціального обстеження клієнта. Така форма роботи спрямована на здійснення соціальної опіки, допомоги та патронажу соціально

¹²¹Батанов О.В. ТГ – основа місцевого самоврядування в Україні : монографія / О.В. Батанов. – К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2001. – С. 58-60.

Місцеве самоврядування в Україні: історія, сучасність, перспективи розвитку: навч. посібник / [Кравченко В.В., Лисюченко В.П., Негода В.А., Пітцик М. В. та ін.]. – К. : Арарат-Центр, 2000. – С. 84-90.

незахищених осіб із метою подолання життєвих труднощів, збереження, підвищення їх соціального статусу¹²².

Під соціальним супроводом людей похилого віку ми розуміємо професійну соціальну роботу, яка здійснюється спеціально підготовленими фахівцями та спрямована на надання індивідуальної допомоги старій людині, її сім'ї або групі осіб похилого віку, які опинилися у скрутному життєвому становищі, через інформування, діагностику, консультування, психологічну підтримку, пряму натуральну та фінансову допомогу, догляд та обслуговування хворих, самотніх і орієнтує старих людей, які потребують допомоги, на власну активність у вирішенні складних життєвих ситуацій і допомагає їм у цьому.

Головною метою соціальної роботи з людьми похилого віку в контексті соціального супроводу є відновлення їхньої здатності до нормального функціонування в суспільстві, створення для них умов, що сприяють їх фізичному виживанню, збереженню соціальної активності, покращенню соціального здоров'я.

До завдань соціальної роботи з людьми похилого віку в умовах ТГ слід віднести:

- створення сприятливих умов для життєдіяльності громадян похилого віку;
- оптимізацію системи соціального обслуговування та соціального забезпечення громадян похилого віку;
- надання всебічної підтримки людям похилого віку;
- активізацію особистісного та групового потенціалу людей похилого віку, залучення їх до всіх сфер життєдіяльності суспільства;
- гарантування рівності та доступності всіх соціальних благ, послуг та культурних цінностей населенню старшого віку;
- забезпечення дотримання прав та свобод громадян похилого віку.

Соціальна робота з людьми похилого віку базується на принципах, які були прийняті на п'ятдесятій сесії Генеральної Асамблеї ООН у 1995 році¹²³. Ці принципи об'єднано в п'ять груп.

¹²²Соціальний супровід сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах : методичний посібник / [І. Д. Зверева та ін.]. – К. : Держсоцслужба, 2006. – С. 32.

Принципи групи «незалежність» мають на увазі, що люди похилого віку повинні мати доступ до основних благ та обслуговування; можливість працювати або займатися іншими видами діяльності, які приносять прибуток; самим визначати термін припинення трудової діяльності; зберігати можливість брати участь у програмах освіти та професійної підготовки; жити в безпечних умовах з урахуванням особистісних нахилів та стану здоров'я; отримувати сприяння в проживанні в домашніх умовах до того часу, поки це можливо.

Принципи групи «участь» відображають питання залучення людей похилого віку до життя в суспільстві та активної участі в розробленні та здійсненні політики, що стосується їхнього добробуту, можливість створювати групи або асоціації людей похилого віку.

Принципи групи «догляд» торкаються проблеми забезпеченості доглядом і захистом з боку сім'ї, суспільства; доступу до соціальних, правових послуг, медичного обслуговування для того, щоби підтримати або відновити нормальний функціональний стан організму та запобігти розвитку захворювань; користування послугами опікунських закладів і обов'язкового дотримання соціальними закладами прав людини та основних свобод, зокрема поваги до їхніх переконань, потреб, особистого життя, права приймати рішення щодо догляду та якості життя.

Принципи групи «реалізація внутрішнього потенціалу» закликають до того, щоби старі люди мали можливість для всебічної реалізації свого потенціалу, вільного доступу до суспільних цінностей у галузі освіти, культури, духовного життя та відпочинку.

Принципи групи «гідність» мають на увазі питання недопущення експлуатації, фізичного та психічного насильства щодо людей похилого віку, забезпечення їм права на справедливе ставлення незалежно від віку, статі, расової або етнічної належності, інвалідності або іншого статусу, а також незалежно від їхнього трудового внеску.

¹²³Яцемирская Р.С. Социальная геронтология : учеб. пособие для студ. высш. учебн. заведений / Р.С. Яцемирская, И.Г. Беленькая. – М. : ВЛАДОС, 1999. – С. 98-99.

Зміст соціальної роботи з людьми похилого віку в контексті соціального супроводу становить науково обґрунтовані та своєчасно вжиті дії професіоналів та волонтерів, спрямовані на:

- профілактику фізичних, психологічних і соціокультурних змін у людей похилого віку, як в окремих індивідів, так і в соціальній групі загалом;
- збереження, підтримання й захист нормального рівня життя і здоров'я;
- сприяння старим людям у досягненні поставлених цілей і розкриття їхнього внутрішнього потенціалу;
- соціально-психологічна та юридична підтримка, призначенням якої є надання професійної допомоги та посередницька діяльність професіоналів у вирішенні різноманітних проблем особистості й соціальної групи. Посередницька діяльність здійснюється тоді, коли соціальний працівник не може самостійно знайти засоби розв'язання проблем клієнта похилого віку. Тоді він сприяє прийому клієнта фахівцями інших спеціалізованих закладів і організацій, які можуть їх вирішити¹²⁴.

У процесі здійснення соціального супроводу людей похилого віку соціальний працівник надає:

- інформаційні послуги: надання інформації, необхідної для вирішення складної життєвої ситуації (довідкові послуги), а саме: про види соціальних виплат (якщо особа має на них право відповідно до чинного законодавства); контактні телефони служб або установ, куди необхідно звернутися за відповідною допомогою; про заклади, які можуть надати послуги, умови отримання соціальних послуг тощо;
- психологічні послуги: психологічна діагностика, спрямована на виявлення соціально-психологічних характеристик особистості; надання консультацій з питань психологічного здоров'я та поліпшення взаємин із соціальним оточенням; навчання долати труднощі та конфлікти з оточенням; сприяння в запобіганні виникненню непорозумінь та конфліктів між членами сім'ї; організація та

¹²⁴Безпалько О.В. Соціальна робота в громаді : навчальний посібник / О.В. Безпалько. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – С. 76.

координація психотерапевтичних груп та груп взаємодопомоги; психологічна корекція та психологічна реабілітація;

– соціально-педагогічні послуги: планування спільно із сім'єю чи особою заходів та дій щодо усунення причин, які спричинили СЖО, моніторинг виконання запланованих дій; виявлення та сприяння розвитку різнобічних інтересів людини; мобілізації її власних ресурсів для розв'язання проблем надалі;

– соціально-медичні послуги: посередництво в здійсненні профілактичних, лікувально-оздоровчих заходів; консультації з питань збереження і зміцнення здоров'я; формування здорового способу життя й подолання шкідливих звичок; сприяння в підтриманні та охороні здоров'я тощо;

– юридичні послуги: надання консультацій з питань чинного законодавства, гарантій та пільг; здійснення захисту прав та інтересів людини;

– соціально-економічні послуги: допомога в залученні додаткових ресурсів для задоволення матеріальних інтересів і потреб людини, яка перебуває в СЖО; сприяння в отриманні державних соціальних допомог та наданні грошової допомоги; посередництво в наданні гуманітарної допомоги тощо¹²⁵.

Саме цей вид роботи передбачає посилення правової захищеності людей похилого віку, зокрема:

– підвищення відповідальності виконавчої влади за забезпечення користування громадянами похилого віку всіма соціально-економічними й особистими правами і свободами, закріпленими Конституцією України, іншими законодавчими актами;

– запобігання невиконанню чинних законів та будь-яким спробам суб'єктів права законодавчої ініціативи звузити обсяг чи зміст наявних прав ветеранів праці, які містяться в законодавчих нормах;

¹²⁵Семигіна Т.В. Соціальна робота (теорія і практика) : навчальний посібник / Т.В. Семигіна, М.П. Лукашевич. – К. : ІПК ДСЗУ, 2007. – С. 132-133.

– забезпечення координації зусиль центральних і місцевих органів виконавчої влади, підприємств, установ та організацій, спрямованих на захист прав літніх людей¹²⁶.

Треба наголосити, що до вирішення проблем, які виникли внаслідок СЖО людини похилого віку, на різних етапах здійснення соціального супроводу в умовах ТГ можуть долучитися інші суб'єкти соціальної роботи (органи виконавчої влади та місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації різних форм власності, юридичні та фізичні особи тощо). Окрім цього, до роботи з цією категорією громадян приєднуються громадські організації, фонди, релігійні конфесії, учнівська та студентська молодь.

Науковці вважають, що до основних форм організації соціальної роботи з людьми похилого віку треба віднести¹²⁷:

– індивідуальну, сутність якої полягає в консультуванні клієнта, наданні соціальних послуг, допомоги та здійсненні соціальної реабілітації відповідно до потреб особистості та характеру тих проблем, які в нього існують. Така робота повинна складатися з трьох основних етапів: оцінка реальної ситуації; визначення потреб клієнта, очікуваних результатів; соціальна дія (допомога клієнту перевести розроблені стратегії в конкретні цілеспрямовані дії);

– групову, призначенням якої є організація соціально значущих ініціатив, участі особистості в соціально спрямованій діяльності громадських об'єднань та організацій;

– організацію соціально значущої діяльності, зокрема добродійної.

Технології соціальної роботи з людьми похилого віку реалізуються за допомогою конкретних методик або технік: техніки спілкування з клієнтами, техніки виконання конкретних соціально-побутових дій, техніки адаптації, психотехніки тощо.

¹²⁶Тюптя Л.Т. Соціальна робота: теорія і практика : навч. посіб./ Л.Т. Тюптя, І.Б. Іванова. – К. : Знання, 2008. – С. 76.

¹²⁷Главацька О. Л. Теорія соціальної роботи : навчально-методичний посібник / О. Л. Главацька. – Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2008. – С. 161.

¹²⁷Семигіна Т.В. Робота в громаді : практика й політика / Т.В. Семигіна. – К. : Видавничий дім «КМ Академія», 2004. – С. 112.

Методика професійного спілкування є однією з найважливіших у практиці соціальної роботи з людьми похилого віку. Дефіцит спілкування в самотніх старих людей негативно впливає на їхню емоційну сферу та психіку.

Соціально-побутова допомога людям похилого віку передбачає обстеження матеріально-побутових умов проживання та визначення потреб в отриманні матеріальної, натуральної, побутової допомоги та послуг.

Науковці О. Бондаренко, Ю. Мацкевич, Р. Яцемирська вважають, що особливе місце в роботі з людьми похилого віку посідає технологія соціальної терапії¹²⁸. У практиці широко використовуються індивідуальна та групова форми терапії. Індивідуальна терапія застосовується до клієнтів похилого віку, вирішення проблем яких потребує конфіденційності, які не можуть брати участь у колективній терапії за станом здоров'я або в силу характеру. Методика полягає в застосуванні прийомів самовиховання та самонавіювання за допомогою аутогенного тренування. До них належать такі прийоми: самоаналіз, самооцінка, переоцінка особистості та власного минулого, з'ясування індивідуальних «психологічних бар'єрів», створення бажаного образу «Я» та ін.¹²⁹ Групова терапія разом з індивідуальною дає змогу літньому клієнтові подивитися на себе очима групи, скорегувати свою поведінку, посилити ефективність індивідуальної терапії. Це можуть бути загальні вправи (релаксація, участь у «конструктивному сперечанні», розігрування ролей, переказ біографій, обговорення анонімною історії хвороби та ін. До групових методів терапії належать: тренінг соціальних навичок у місцях їх спільного проживання (комунальна квартира, інтернат, спеціалізовані будинки для престарілих тощо), дискусії на відповідну тему, бесіди-спогади про минуле та ін.¹³⁰

Соціальна терапія тісно пов'язана з психотерапією, де використовуються методи впливу на психіку. При всій своїй ефективності психотерапія не вирішує

¹²⁸Яцемирская Р.С. Социальная геронтология : учеб. пособие для студ. высш. учебн. заведений / Р.С. Яцемирская, И.Г. Беленькая. – М. : ВЛАДОС, 1999. – С. 124.

¹²⁹Бондаренко О.Ф. Психологічна допомога особистості : навчальний посібник / О.Ф. Бондаренко. – Х. : Фоліо, 1996. – С. 188.

¹³⁰Мацкевич Ю.Р. Старі люди і соціум: ретроспективний аналіз взаємостосунків / Ю.Р. Мацкевич // Наукові записки Вінницького держ. пед. університету. Серія: Педагогіка і психологія. – Вип. 4. – Вінниця, 2001. – С. 21-25.

соціальних проблем, а лише забезпечує психологічно сприятливий фон, який пом'якшує суб'єктивні відчуття літньої людини. У вирішенні її проблем соціальний працівник не завжди має можливість безпосередньої співпраці з професійними психологами та психотерапевтами. Тому він має володіти основними практичними методами, які застосовуються психотерапевтами, вміння надавати необхідну психологічну допомогу, з'ясовувати мотиви поведінки, психологічний клімат та душевний стан старої людини, проводити консультації, бесіди з людьми похилого віку для зниження рівня їхньої тривожності через кращу орієнтацію в зовнішніх та внутрішніх процесах, набуття активної життєвої позиції¹³¹.

Загалом, організація роботи із соціального супроводу людей похилого віку включає в себе декілька етапів: прийом і вивчення клієнта, первинне й комплексне обстеження клієнта, планування та укладання угоди, надання допомоги клієнту, завершення й оцінювання проведеної роботи, написання звіту й обговорення проведеної роботи. Схематично це зображено на рис. 2.1.

Науковці однозначні в тому, що соціальний супровід людей похилого віку має поєднуватись із соціальною допомогою, соціальним обслуговуванням, соціальною реабілітацією та соціальною профілактикою.

Соціальна допомога літнім та старим людям – це забезпечення в грошовій або натуральній формі, у вигляді послуг або пільг, які надаються згідно з законодавчо встановленими державою соціальними гарантіями щодо соціального забезпечення. Соціальна допомога має характер періодичних і одноразових доплат до пенсій та інших грошових виплат, натуральної допомоги та послуг із метою надання адресної, диференційованої підтримки тим категоріям старих людей, які відчувають потребу в процесі своєї життєдіяльності.

Розрізняють такі види соціальної допомоги¹³²:

¹³¹Шахматов Н.Ф. Психическое старение / Н.Ф. Шахматов. – М. : Медицина, 1996. – С. 98.

¹³²Семигіна Т.В. Соціальна робота (теорія і практика) : навчальний посібник / Т.В. Семигіна, М.П. Лукашевич. – К. : ІПК ДСЗУ, 2007. – С. 222.

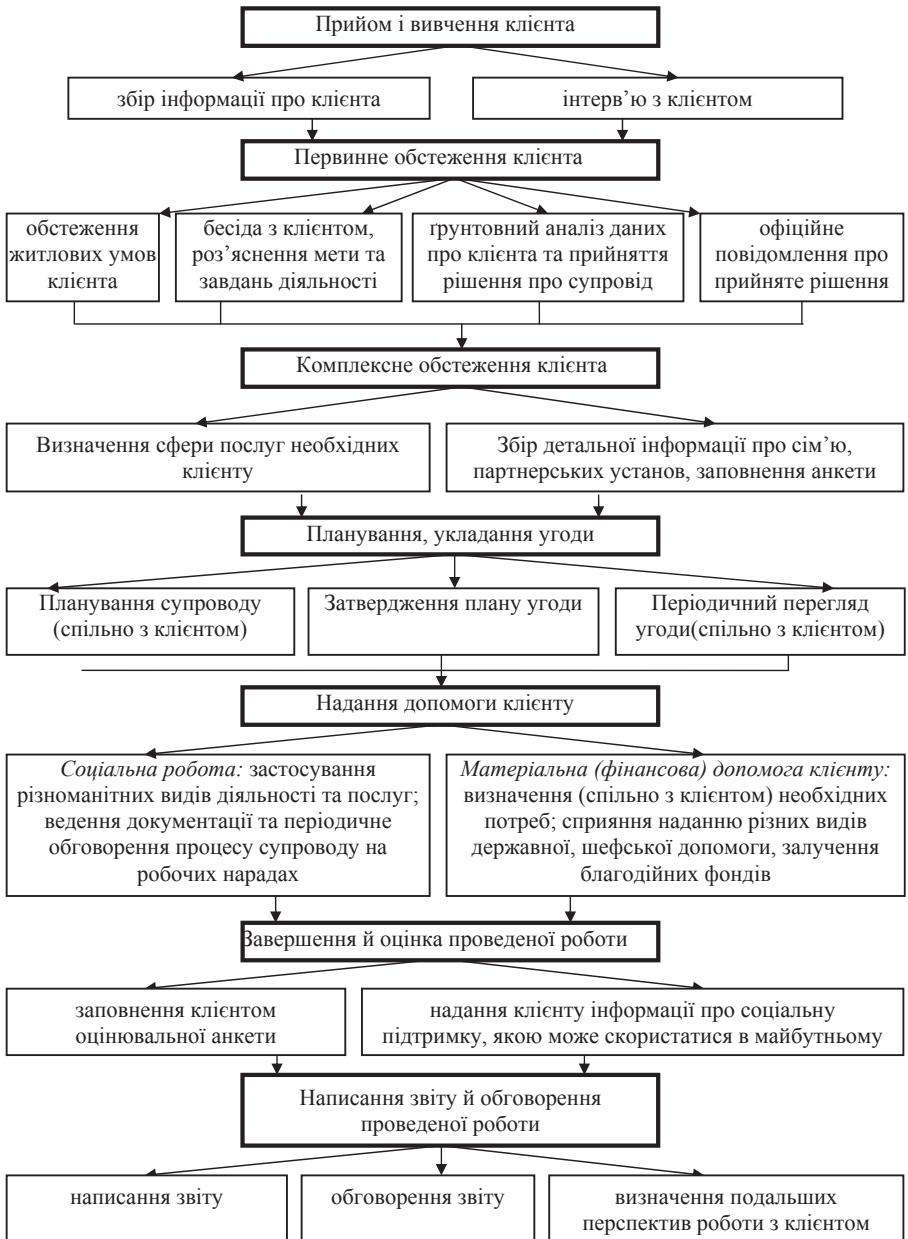

Рисунок 2.1.Схема організації соціального супроводу клієнта (людини похилого віку)

Термінова соціальна допомога – це надання допомоги разового характеру старим людям, які відчувають гостру потребу в цьому. Вона вміщує разове забезпечення безоплатним гарячим харчуванням або продуктовими наборами; забезпечення одягом, взуттям, предметами першої необхідності; разове надання матеріальної допомоги; сприяння в отриманні тимчасового житла.

Адресна соціальна допомога в кризовій ситуації надається самотнім старим людям. Соціальна підтримка проводиться з урахуванням специфіки регіону.

Бригадна форма допомоги важкохворим – це комплексне обслуговування з наданням соціальних та медичних послуг. Соціальні працівники надають хворим послуги побутового характеру, а медичні сестри здійснюють медичний догляд, слідкують за виконанням призначень лікаря.

Соціальне обслуговування – це сукупність соціальних послуг, які надаються громадянам похилого віку в домашніх умовах або спеціалізованих закладах. Воно вміщує в себе соціально-побутову та морально-психологічну підтримку. Система соціального обслуговування базується на використанні та розвитку всіх форм власності і вміщує державний, муніципальний та недержавний сектори соціального обслуговування¹³³:

Державний сектор соціального обслуговування складається з органів управління соціальним обслуговуванням, органів соціального обслуговування, а також органів соціального обслуговування, які перебувають у державній власності.

Муніципальний сектор соціального обслуговування вміщує органи управління соціальним обслуговуванням та заклади муніципального підпорядкування, які надають соціальні послуги. Основною формою муніципального сектору є центри соціального обслуговування громадян похилого віку.

Недержавний сектор соціального обслуговування об'єднує відповідні заклади, які за формою власності не належать до державних та муніципальних, а також осіб, які здійснюють приватну діяльність у сфері соціального

¹³³Тюптя Л.Т. Соціальна робота: теорія і практика : навч. посіб. / Л.Т. Тюптя, І.Б. Іванова. – К. : Знання, 2008. – С. 224-226.

обслуговування. До цього сектору відносяться громадські об'єднання, професійні асоціації, благодійні та релігійні організації, діяльність яких пов'язана із соціальним обслуговуванням старих людей.

Соціальне обслуговування старих людей має такі форми:

стаціонарне соціальне обслуговування, до якого належать будинки-інтернати для старих громадян, пансіонати для ветеранів праці та інвалідів, ветеранів Великої Вітчизняної війни, деяких професійних категорій (артистів, письменників тощо); спеціальні будинки для самотніх і бездітних подружніх пар із комплексом служб соціально-побутового призначення;

– напівстаціонарне соціальне обслуговування, куди входять відділення денного та нічного перебування, реабілітаційні центри, медико-соціальні відділення;

– нестаціонарне соціальне обслуговування вміщує соціальне обслуговування вдома, термінове соціальне обслуговування, соціально-консультативну допомогу, соціально-психологічну підтримку.

Соціальна реабілітація людей похилого віку – це система заходів, спрямованих на відновлення порушених чи втрачених індивідом суспільних зв'язків та відносин внаслідок стану здоров'я зі стійкими розладами функцій організму, зміни соціального статусу, забезпечення збереження їхньої здатності до роботи й полегшення реінтеграції в соціум, а також незалежного існування¹³⁴.

Метою соціальної реабілітації є забезпечення соціальної адаптації, повернення особистості до суспільно-корисної діяльності, формування позитивного ставлення до життя, праці, приведення поведінки відповідно до загальноновизнаних суспільних правил та норм.

Стратегія реабілітації людей похилого віку полягає в застосуванні, по-перше, впливів які, зменшують темп старіння, розвиток вікової патології, по-друге, – засобів, які підвищують низький рівень працездатності. У глобальному плані проблема вікової реабілітації збігається з проблемою продовження тривалості життя.

¹³⁴Яцемирская Р.С. Социальная геронтология : учеб. пособие для студ. высш. учебн. заведений / Р.С. Яцемирская, И.Г. Беленькая. – М. : ВЛАДОС, 1999. – С. 148.

Проблема реабілітації осіб пенсійного віку надто складна й має комплексний характер: медичний, професійно-трудоий та власне соціальний¹³⁵.

Під медичною реабілітацією старих людей треба розуміти комплекс лікувальних заходів, спрямованих на підтримку фізіологічних функцій організму, а в разі виникнення захворювання – їхнього відновлення задля забезпечення умов для адаптації, реадаптації та повернення до самостійного життя. Цей аспект реабілітації, пов'язаний переважно з лікувальними заходами, включає питання шпиталізації, диспансерного спостереження, організації раціонального харчування, рухової активності тощо. У комплекс заходів медичної реабілітації входять також фізіотерапія, лікувальна фізкультура, трудотерапія, ортопедія, забезпечення компенсуючими технічними засобами, окулярами, слуховими апаратами, ортопедичним взуттям.

Професійно-трудова реабілітація – сукупність юридичних, виробничих, педагогічних, організаційних та інших необхідних заходів, спрямованих на підтримання, підвищення і відновлення професійної працездатності людини.

Професійно-трудова реабілітація включає в себе виробничу адаптацію до своєї професії, яка передбачає адекватне виробниче навантаження, раціональний режим праці, перерозподіл на робочі місця і професії, перехід з основних видів праці в допоміжні, зміну характеру і структури діяльності, зниження щільності робочого часу, зменшення зайнятості на основних операціях та збільшення її на допоміжних, скорочення періодів безперервної праці, збільшення тривалості відпочинку, поділ роботи на етапи та ін. Велика увага має приділятися формуванню трудових колективів зі схожими особистісними, психосоціальними та психомоторними характеристиками індивідів, з психосоціальною кореляцією взаємостосунків у колективі. Підготовка до переходу на пенсію має проводитися у формі профорієнтаційної роботи в передпенсійний період, яка полягає в тренуванні професійно значущих функцій, навчанні й перенавчанні трудовим навичкам, у переводі на полегшенні умови діяльності у звичайному виробництві. Профорієнтація в передпенсійному віці спрямована на надання відповідних знань

¹³⁵Яцемирская Р.С. Социальная геронтология : учеб. пособие для студ. высш. учебн. заведений / Р.С. Яцемирская, И.Г. Беленькая. – М. : ВЛАДОС, 1999. – С. 202.

із раціональних форм організації праці для літніх людей, про медико-фізіологічні переваги таких форм, про можливості раціонального працевлаштування після досягнення пенсійного віку, посилене фізичне навантаження в домашніх умовах.

Соціальна реабілітація передбачає підготовку до раціонального способу життя в пенсійний період. Активізація суспільного життя передбачає заходи з розширення сфери спілкування через організацію клубів за інтересами, об'єднань художньої самодіяльності, суспільної роботи, відновлення різноманітних видів наставництва, розширення комунально-побутових послуг тощо. Актуальним заходом може бути пропаганда курсів загальної освіти за типом «університетів третього віку». При навчанні людей похилого віку необхідно застосовувати спеціальні, психологічно обґрунтовані методи, наприклад, подання матеріалу невеликими частинами, часте й довготривале його повторення, вибір легкого для засвоєння матеріалу, практичний показ та тренування навичок ремесла. Навчання людини в похилому віці вважається одним зі способів продовження активного життя та соціальної інтеграції.

Науковець Н. Шахматов вважає, що при плануванні реабілітаційних заходів для людей похилого віку необхідно враховувати соціально-групові та індивідуальні особливості людей, які старіють, їхній освітній рівень та інтереси, вікові зміни інтелекту, пам'яті, здатність сприймати нову інформацію. Реабілітаційні заходи мають ґрунтуватися на психофізіологічних особливостях організму, його здатності до пристосування відповідно до можливостей компенсаторно-відновлюючих процесів щодо нових умов життєдіяльності¹³⁶.

Ефективність реабілітації можна розглядати за трьома параметрами:

– фізіологічна ефективність, тобто поліпшення або стабілізація функціонального статусу;

– економічна ефективність, тобто збільшення продуктивності праці і скорочення термінів ресоціалізації працівників, які старіють;

¹³⁶Шахматов Н.Ф. Психическое старение / Н.Ф. Шахматов. – М. : Медицина, 1996. – С. 124.

– соціальна ефективність, тобто усунення шкідливого впливу довкілля¹³⁷.

Соціальна профілактика ґрунтується на виявленні несприятливих психо-біологічних умов, психологічних чинників, які зумовлюють відхилення в психічному та соціальному розвитку людей похилого віку в їхній поведінці, стану здоров'я тощо, а також в організації життєдіяльності.

Зміст соціальної профілактики складають:

– стимулювання прогресивної громадської думки щодо підтримки людей похилого віку, що має сприяти формуванню в соціумі позитивного ставлення до цієї категорії населення, подоланню негативних стереотипів щодо старості, створенню атмосфери доброзичливості й розуміння їхніх проблем, поважного ставлення до кожної людини;

– роз'яснення правових норм соціально значущої діяльності;

– ознайомлення з нормативними міжнародними й державними документами, спрямованими на забезпечення розвитку особистості;

– надання людям передпенсійного віку та пенсіонерам інформації про можливі зміни у зв'язку зі старінням та виходом на пенсію;

– заходи щодо забезпечення програми позитивної життєдіяльності особистості;

– здійснення системи соціального захисту різних категорій людей похилого віку.

У науковій літературі описані такі види і форми соціальної профілактики:

– організація інформаційних кампаній із проблем людей похилого віку («круглі столи», конференції, радіо- та телепередачі, статті в газетах і журналах присвячені різним проблемам людей похилого віку);

– сприяння діяльності неформальних об'єднань людей похилого віку (на зразок груп самопомоги), реалізація волонтерських програм;

– надання допомоги в створенні громадських організацій, асоціацій пенсіонерів, укладання з ними угод про співробітництво. Встановлення прямих

¹³⁷Яцемирская Р.С. Социальная геронтология : учеб. пособие для студ. высш. учебн. заведений / Р.С. Яцемирская, И.Г. Бельская. – М. : ВЛАДОС, 1999. – С. 182.

контактів із такими організаціями відчиняє можливість впливу на політику й рішення Уряду в усіх сферах, які їх стосуються;

- індивідуальна робота із сім'єю старої людини, якій потрібна професійна порада та підтримка, щоби справитись із залежністю від неї їх старого родича;

- організація спеціальної підготовки до виходу на пенсію для людей, які перебувають у передпенсійному віці. На таких семінарах розповідається як застосовувати правила соціального забезпечення, користуватися системою медичної допомоги, як забезпечуються прибутки пенсіонерів за кошт держави, підприємств, на яких вони працюють;

- юридичне, фінансове та психологічне консультування пенсіонерів;

- розв'язання проблеми зайнятості та працевлаштування пенсіонерів, які мають бажання працювати, завдяки створенню для них робочих місць¹³⁸.

Незважаючи на те, що суспільство приділяє велику увагу потребам людей похилого віку, самі старі люди відіграють важливу роль у задоволенні власних потреб та потреб інших. Велика частина людей похилого віку добровільно надають допомогу сусідам, знайомим та родичам. Багато людей старшого віку залучаються до такої діяльності через різноманітні програми допомоги, які розробляються державними установами, навчальними закладами та іншими організаціями.

Основні цілі таких програм¹³⁹:

- надання людям похилого віку можливості принести користь, хворим та немічним людям, інвалідам, самотнім, які потребують допомоги і, надаючи допомогу іншим, заслужити повагу, відчутти задоволення від усвідомлення своєї користі та можливості зробити когось щасливим;

- організація додаткових служб у складі людей похилого віку, які добровільно надають допомогу своїм одноліткам;

¹³⁸Семигіна Т.В. Соціальна робота (теорія і практика) : навчальний посібник / Т.В. Семигіна, М.П. Лукашевич. – К. : ППК ДСЗУ, 2007. – С. 267.

¹³⁹Соціальний супровід сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах : методичний посібник / [І. Д. Зверева та ін.]. – К. : Держсоцслужба, 2006. – С. 98.

– допомога людям похилого віку з низькими прибутками, які не мають змоги повноцінно себе обслуговувати, для того, щоби продовжити їх проживання у власному будинку та віддалити переїзд до будинку-інтернату;

– формування в суспільстві поважного ставлення до старих людей як до його повноправних членів суспільства;

– використання досвіду та знань людей похилого віку для надання допомоги соціальним органам, школам, адміністративним структурам через консультації; реалізація програми «Візити дідусів та бабусь», у межах якої люди похилого віку допомагають дітям із маргінальних сімей долати труднощі в навчанні;

– сприяння поліпшенню зв'язків між поколінням, зближенню людей похилого віку та молоді, збереження зв'язків людей похилого віку зі своїми працюючими колегами, організаціями, де вони працювали.

Велика увага приділяється залученню людей похилого віку до роботи з молоддю за програмою «Покоління разом». Мета – створення можливостей для проведення часу разом, взаємного збагачення знаннями внаслідок такого спілкування, передавання досвіду та умінь старих людей, налагодження взаєморозуміння і взаємоповаги¹⁴⁰.

Треба наголосити на допомозі, яку надають волонтери людям похилого віку. Види такої допомоги дуже різноманітні: допомога по дому, супроводження до лікаря, придбання та доставка на дім продуктів харчування, виготовлення різноманітних пристосувань для полегшення життя пристарілих людей та інвалідів у власних квартирах, допомога в організації дозвілля, розваг для людей похилого віку тощо.

Отже, соціальні працівники, працюючи в ТГ, мають зуміти з'ясувати проблему клієнта похилого віку, оцінити його потреби, рівень домагань, усі чинники, що впливають на нього та його проблему; спланувати оптимальні дії; вибрати відповідні методи, засоби розв'язання проблеми. При певному рівні соціального супроводу можна обгрунтовано очікувати на активізацію потенційних можливостей людей

¹⁴⁰Тюптя Л.Т. Соціальна робота: теорія і практика : навч. посіб. / Л.Т. Тюптя, І.Б. Иванова. – К. : Знання, 2008. – С. 346.

похилого віку, включення пристосованих і компенсаторних механізмів успішної соціалізації, формування нових необхідних цінностей і соціальних якостей, залучення до діяльного соціального життя.

Отже, реалізація вищевказаних положень забезпечить комплексний підхід у соціальній роботі з людьми похилого віку в ТГ, її активізацію та мобілізацію ресурсного потенціалу, а також планування соціальних послуг та форм роботи з огляду на їхні інтереси й потреби, підвищення рівня відповідальності членів громади щодо забезпечення їм щасливої старості.

Загалом, можна стверджувати, що професійне здійснення соціальної роботи в територіальних громадах в Україні дасть змогу покращити життєдіяльність людей похилого віку, вчасно попередити їхні соціальні проблеми, підвищити рівень їх життєвої активності та інтеграції в комунікативний і соціокультурний простір, реалізувати основні принципи соціальної роботи щодо ефективного функціонування всіх членів соціальної спільноти.